

A Jurisprudential Analysis of a Celibate Life in Imamieh Jurisprudence with an Emphasis on the Narrative "Hallat al-Ozubah"

Alireza Ahmadabadi¹, Hassan Shakouri², and Mohammad Javad Bahreini³

1. Corresponding author, Third Level in Jurisprudence and Principles, Imam Hassan Askari Specialized Institute for Jurisprudence and Principles, Qom, Iran. Email: alireza.ahmadabadi.1376@gmail.com
2. Assistant Professor in Family Jurisprudence, Bint al-Huda Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: mhshakoori1@gmail.com
3. Assistant Professor in Private Law, Faculty Member of Islamic Humanities Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: mjbahreini@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 20 March 2025
Received in revised form 30 April 2025
Accepted 21 May 2025
Available online 30 May 2025

Keywords:
permissibility of a celibate life,
celibacy in Imamieh jurisprudence,
jurisprudential analysis of a celibate life,
narrative "Hallat al-Ozubah".

ABSTRACT

Objective: The decrease in the marriage rate, which has consequences such as social problems and a decrease in population growth, is one of the fundamental challenges of contemporary society and is of concern to jurists. The present study was conducted in the realm of Imamieh jurisprudence with the aim of critiquing and examining the narrative "Hallat al-Ozubah" which is stated in support of a celibate life.

Method: The present research was conducted in the realm of Imamieh jurisprudence using an analytical-documentary method based on jurisprudential arguments and with an Ijtihadi perspective.

Results: The results of the studies show that the aforementioned narrative was considered correct from the perspective of the ancients, but from the perspective of the later ones, it lacks documentary authority. The narrative literally implies that "celibacy is Halal" and not "obligatory celibacy". Even assuming the acceptance of the documentary validity of the narrative and the other party's interpretation of it, this interpretation conflicts with a set of narratives that introduce marriage as a recommended and emphasized matter. In addition, based on the context of the narrative, it is considered necessary to solve the problems of livelihood in the end times through wise measures, and the recommendation of marriage is removed in those circumstances, and only its permissibility remains. Moreover, according to the content of some narratives, humans are obliged to the previous rulings, and until a definitive abrogation is found, the same rulings are applied. Therefore, the previous validity of the recommendation of marriage will continue in the end times.

Conclusions: The narrative "Hallat al-Ozubah" neither indicates the necessity of celibacy, nor can it be a definitive document for promoting a celibate life. Even if the documentary validity of the narrative is accepted, due to the conflict with other narratives supporting marriage, the previous validity of the recommendation of marriage will still be continued. Therefore, the teachings of Imamieh jurisprudence generally emphasize the importance and recommendation of marriage, and a celibate life does not have a binding jurisprudential position.

Cite this article: Ahmadabadi, A., Shakouri, H., & Bahreini, M (2025). A Jurisprudential Analysis of a Celibate Life in Imamieh Jurisprudence with an Emphasis on the Narrative "Hallat al-Ozubah". *The Islamic Journal of Women and the Family*, 13 (2), 101-115. <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249>

Introduction

The low number of marriages and the spread of delayed marriages are important social and moral challenges of contemporary society, which have consequences such as a decrease in population growth, the emergence of social problems, and the trend of society towards an aging population. In addition to its economic and social dimensions, this issue has also gained special importance from a jurisprudential perspective, because some have argued for the permissibility and even the recommendation of a celibate life in the end times, citing a narrative attributed to the Prophet Mohammad that Ibn Fahd Helli has narrated in his book "Al-Tahsin fi Sefat al-Arefin". According to this narrative, it is permissible to abandon marriage in the end times due to the difficulty of earning a living through the Halal means. The group interpretation of the narrative "Hallat al-Ozubah" is such that marriage is considered forbidden in the end times.

The present research was conducted with the aim of examining the documentary and content of the mentioned narrative and reviewing the issue of a celibate life in the light of the principles of Imamieh jurisprudence. In jurisprudential books, there is no deep and focused discussion on the subject of celibacy, and only a few lines were found in these books (cf., Naraqi, 1415AH, 16/13; Shobeiri Zanjani, 1419AH, 1/44; Nasiri Vatan and Imani, 2020). The main question of the research is to what extent the narrative "Hallat al-Ozubah" can indicate the necessity of celibacy and the sanctity of marriage in the end times.

Method

The present study was conducted in the field of Imamieh jurisprudence using an analytical-documentary method based on jurisprudential arguments and with an Ijtihadi perspective. In this research, in a scientific confrontation with the narrative "Hallat al-Ozubah", the principle of issuing the narrative (i.e., discussion of authenticity), the mode of issuance (i.e., the motive of the Infallible for speech, behavior, and narrative) were examined. In addition, the principle of the emergence of the narrative in the claim and how it appeared and the intention of emergence, i.e., whether in the primary understanding of the narrative, the intention of the holy lawgiver is consistent with other evidence or not, were analyzed.

Results

Examining the validity of authenticity of this narration shows that, according to the earlier scholars, an authentic narrative is a narrative that requires trust; that is, it is consistent with the general principles and narratives of that subject, is accompanied by evidence that makes it trustworthy and reliable, and its focus is more on the text of the narrative and evidence, even though there is a kind of weakness in the authenticity of the narrative (Sheikh Bahaei, 1414AH). Based on this basis, although the narrative "Hallat al-Ozubah" is not mentioned in the famous narrative books, given that the correct meaning can be stated for it and it does not contradict the general principles, it requires trust and is considered authentic. On the other hand, according to the well-known later scholars of Rejal, who consider an authentic narrative to be one whose authenticity is connected to the Infallible in all categories by just and Imamieh narrators, the narrative "Hallat al-Ozubah" does not have a valid authenticity (cf., Sheikh Bahaei, 1414AH). This narrative is authentic, because the late Ibn Fahd Helli, who lived in the 7th and 8th centuries, directly narrated the narrative without mentioning the chain of transmission between himself and Ibn Masoud (from Ibn Masoud), and he also narrated from the Prophet Mohammad.

In terms of implication, the narrative literally implies that celibacy is Halal and not obligatory celibacy. The argument of those who believe that the narrative implies the prohibition of marriage is based on two main arguments. The first argument, the appearance of Halal in a general sense, and the second argument, the prohibition of a prelude that leads to a

forbidden act. In criticizing this view, the mere claim that "the creation of a religious ruling of Halal for celibacy in the end times is void and will not be issued by a wise person" alone cannot be a clue that what is meant is Halal in the general sense that is consistent with the obligatory ruling of the obligation of celibacy; because the statement that marriage is permissible in the early days of Islam is not a proven statement, but there are many narratives (cf., Hor Ameli, 1409AH, 20/13) that prove that marriage is recommended in general and at any time.

Assuming the correctness of the authenticity and the presence of evidence in the claim of the necessity of a celibate life, this narrative conflicts with many narratives about marriage that speak of strict recommendation and in some cases indicate the necessity of marriage. Among these narratives is the one in which Imam Sadeh said: "Whoever abandons marriage out of fear of need and poverty has indeed offended Allah with an evil thought" (Koleini, 1407AH, 5/330) and "Whoever abandons marriage out of fear of poverty has indeed offended Allah with an evil thought". God says: "If you were poor and needy, God would enrich you from his bounty" (Ibn Babewayh, 1413AH, 3/385). Allameh Tabatabaei in the book *Masabih* (quoted by Mohaghegh Najafi, 1404AH, 29/13) stated in order to prove the Kefaei obligation of marriage: "But the Kefaei obligation means the obligation of marriage through which the human race is preserved, is definitive. Even if the people of a city refuse to marry, the Sharia ruler can force them to marry so that the human race does not disappear".

Considering the context of the narrative and other narratives about the end times, the meaning is "Be careful that marriage does not lead you to depart from religion and lose the signs of the Sharia". The context of the narratives about the end times indicates that these narratives do not prevent or discourage marriage, but rather refer to an external matter in the external reality that increases the attention and care of Muslims. It is stated in the science of principles: "If a command comes after a prohibition, or conversely, a prohibition comes after a command, the implication of their correspondence, that is, an implication of obligation in the command and an implication of sanctity in the prohibition, is not intended, but rather an ironic meaning is intended; that is, the sanctity has been removed and in the latter, the obligation has been removed" (Rouhani, 1413AH, 5/301). Since the initial ruling of marriage is its recommendation, after the advent of this narrative and assuming that it implies the sanctity of marriage, it can be said that since this prohibition comes after a command that implies recommendation, therefore in the end times the recommendation of marriage is removed and its permissibility remains; as a result, it is still not possible to rule on the prohibition of marriage.

The practice of the previous validity is accepted by all jurists. The story of the previous validity in this issue is that marriage in the early days of Islam was a certain and recommended thing and there is no room for any doubt about it, as many narratives indicate it. If in the end times its ruling is doubted by such narratives, since it is not definitive and there is no valid evidence that is specific to the end times, the duty of the ignorant to rule is to refer to the practical principles that have been laid down for him/her. The principle that is appropriate for the ruling on this issue is the previous validity, because there is a certain precedent that is recommended, and its survival in the end times is doubtful. As a result, by implementing this previous validity, the recommendation of marriage will also be established in the end times. According to the content of some narratives, an individual is obligated to follow the previous and established rulings until a definitive abrogation is found (cf., Ibn Babewayh, 1395AH, 2/348; Ibn Babewayh, 1395AH, 2/348). It is also stated in narratives that what the Prophet Mohammad has made Halal will remain Halal until the Day of Judgment, and what he has made Haram will remain Haram until the Day of Judgment (cf., Saffar, 1404AH, 1/148).

Conclusions

The results of the studies show that the aforementioned narrative was considered authentic from the perspective of the ancients, but from the perspective of the later ones, it lacks documentary authority. The narrative literally implies that "celibacy is Halal" and not "obligatory celibacy". Even assuming the acceptance of the documentary validity of the narrative and the interpretation of the other party from it, this interpretation conflicts with a set of narratives that introduce marriage as a recommended and emphasized matter. Moreover, based on the context of the narrative, resolving the problems of earning a living in the end times is considered necessary through wise measures, and the recommendation of marriage in those circumstances is removed, and only its permissibility remains. In addition, according to the content of some narratives, humans are obligated to the previous rulings, and until a definitive abrogation is found, the same rulings are applied. Therefore, the previous validity of the recommendation of marriage in the end times will also continue. Accordingly, the narrative "Hallat al-Ozubah" neither implies the necessity of celibacy nor can it be a definitive document for promoting a celibate life. Even if the documentary validity of the narrative is accepted, due to the conflict with other narratives supporting marriage, the previous validity of the recommendation of marriage is still continued. Therefore, the teachings of Imamieh jurisprudence generally emphasize the importance and recommendation of marriage, and celibacy does not have a binding jurisprudential position.

Author Contributions

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors of the research would like to express their gratitude to the Imam Hassan Askari Specialized Institute, especially Hojjat al-Islam va al-Moslemin, Mr. Ebrahimi, who was the spiritual supporter of this study.

Ethical Considerations

Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

واکاوی فقهی زیست مجردانه در فقه امامیه با تأکید بر روایت «حلت‌العزوبه»

علیرضا احمدآبادی^۱، حسن شکوری^۲، و محمدجواد بحرینی^۳

۱. نویسنده مسئول، سطح ۳ رشته فقه و اصول، مؤسسه تخصصی فقه و اصول امام حسن عسکری (ع)، قم، ایران. رایانامه:

alireza.ahmadabadi.1376@gmail.com

۲. استادیار فقه خانواده، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mhshakoori11@gmail.com

۳. استادیار حقوق خصوصی، عضو هیئت علمی مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mjbahreini@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: کاهش نرخ ازدواج که پیامدهایی همچون معضلات اجتماعی و کاهش رشد جمعیت را در پی دارد، یکی از چالش‌های اساسی جامعه معاصر و مورد توجه فقهاست. پژوهش حاضر با هدف نقد و بررسی روایت «حلت‌العزوبه» که در تأیید زیست مجردانه بیان شده است، در قلمرو فقه امامیه انجام شد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر به روش تحلیلی-اسنادی مبتنی بر استدلال‌های فقهی و با نگاه اجتهادی، در قلمرو فقه امامیه انجام شد.

یافته‌ها: نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که روایت مذکور از دیدگاه قدما صحیح دانسته شده، اما از منظر متأخرین فاقد حجیت سندی است. لفظ روایت دلالت بر «حلیت عزوبت» دارد و نه «وجوب عزوبت». حتی در فرض پذیرش اعتبار سندی روایت و برداشت طرف مقابل از آن، این برداشت با مجموعه‌ای از روایات که ازدواج را امری مستحب و مورد تأکید معرفی می‌کنند، در تعارض قرار می‌گیرد. همچنین بر اساس قرینه سیاقیه روایت، رفع مشکلات امرار معاش در آخرالزمان با تدابیر عاقلانه ضروری دانسته شده و استحباب ازدواج در آن شرایط مرتفع می‌گردد و تنها اباحه آن باقی می‌ماند. افزون بر این، طبق مضمون برخی روایات، انسان‌ها به احکام قبلی مکلف‌اند و تا زمانی که ناقض قطعی به دست نیاید، همان احکام جاری است. از این رو، استحباب استحباب ازدواج در آخرالزمان نیز جریان خواهد داشت.

نتیجه‌گیری: روایت «حلت‌العزوبه» نه دلالت بر وجوب عزوبت دارد و نه می‌تواند مستند قطعی برای ترویج زندگی مجردانه باشد. حتی در صورت پذیرش اعتبار سندی روایت، به دلیل تعارض با دیگر روایات مؤید ازدواج، استحباب استحباب ازدواج همچنان معتبر خواهد بود. بنابراین، آموزه‌های فقه امامیه در مجموع بر اهمیت و استحباب ازدواج تأکید دارند و زیست مجردانه جایگاه فقهی الزام‌آوری نمی‌یابد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۳۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۹

کلیدواژه‌ها:

جواز زیست مجردانه،

تجرد در فقه امامیه،

تحلیل فقهی زیست مجردانه،

حدیث «حلت‌العزوبه».

استناد: احمد آبادی، علیرضا، شکوری، حسن، و بحرینی، محمد جواد (۱۴۰۴). واکاوی فقهی زیست مجردانه در فقه امامیه با تأکید بر روایت «حلت‌العزوبه».

پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ۱۳ (۲)، ۱۰۱-۱۱۵. <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249>

© نویسنده‌گان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

از جمله چالش‌های اساسی در جامعه تأخیر در ازدواج است که به‌طور گسترده‌ای رواج یافته است. این تأخیر تبعاتی همچون بروز معضلات اجتماعی، مفاسد اخلاقی و کاهش رشد جمعیت که کشور را به سمت پیری سوق می‌دهد به‌همراه دارد. این معضل اجتماعی ریشه‌های مانند مشکلات اقتصادی و حس رقابت اجتماعی دارد. یکی از علل مهم این موضوع، برداشت نادرست از برخی متون دینی است مانند روایتی که ابن فهد حلی در کتاب التحصین فی صفات العارفين آورده است. این روایت بیان می‌کند که در آخرالزمان به دلیل مشکلات معیشتی و سخت‌گیری‌های اجتماعی، تأمین معیشت از راه حلال دشوار و عزوبت و عدم ازدواج مجاز خواهد بود که برخی به این روایت استناد کرده و از ازدواج جلوگیری کرده‌اند. برداشت این افراد از روایت فوق این است که ازدواج در آخرالزمان ممنوع است. براین اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی و نقد روایت فوق و بازبینی فقهی مسئله زیست مجردانه انجام شد.

در کتب فقهی، بحث عمیق و متمرکزی در مورد موضوع زیست مجردانه بیان نشده است و فقط در حد چند سطر در این کتب مطالبی یافت شد که عبارتند از: «اگر ازدواج به معصیت ختم شود، ازدواج کردن واجب‌الترک است» (محقق اردبیلی، بی‌تا)؛ «اگر فرد به‌واسطه ازدواج کردن در تنگی معیشت بیفتد رجحان ازدواج کم می‌شود» (نراقی، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۱۳/۱۶). «از این روایت، چنین برمی‌آید که عزوبت در غیر آخرالزمان جایز نیست که البته مراد کراهت شدید است» (شبییری زنجانی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۴۴/۱). همچنین مقاله‌ای در موضوع مورد بحث منتشر شده است که مطابق آن بر برفرض صحت سندی، روایت [مورد بحث] درصدد هشدار به جوانان است که در انتخاب همسر آینده توجه کافی داشته باشند و دلالتی بر رهبانیت ندارد (نصیری وطن و ایمانی، ۱۳۹۹). وجه تمایز پژوهش حاضر از آثار پیشین این است که در پژوهش حاضر، این روایت از نظر سندی بنا بر مبنای فقهی متقدم و متأخر بررسی و چگونگی دلالت روایت بر حرمت ازدواج به دو بیان و استدلال مطرح شد. در نقد روایت «حلت‌العزوبه»، اصل صدور، اصل ظهور و اراده ظهور روایت بررسی شد که در آثار پیشین چنین تفصیلی یافت نشده است. پرسش بنیادین پژوهش حاضر ناظر به این است که روایت جواز مجردی تا چه اندازه می‌تواند بر حرمت ازدواج در آخرالزمان دلالت کند و چه نقدهایی بر این دلالت وارد است. پاسخ به این پرسش منوط به ارائه جواب درباره اصل صدور، اصل ظهور و اراده ظهور از روایت است.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری

قائلین به جواز مجردی در آخرالزمان به روایت ابن مسعود استدلال کرده‌اند که آورده است: «قال رسول الله (ص): لياتين علي الناس زمان لا يسلم لذي دين دينه الا من يفر من شاهق الي شاهق ومن جحر الي جحر كالثعلب باشباله. قالوا: ومتي ذلك الزمان؟ قال اذا لم تنل المعيشه الا بمعاصي الله فعند ذلك حلت العزوبه قالوا: يا رسول الله امرتنا بالتزويج قال: بلى ولكن اذا كان ذلك الزمان فهلاك الرجل على يدي ابويه فان لم يكن له ابوان فعلى يدي زوجته وولده فان لم تكن له زوجة واولاد فعلى يدي قرابته وجيرانه. قالوا: و كيف ذلك يا رسول الله قال: يعيرونه بضيق المعيشه و يكلفونه ما لا يطيق حتى يوردوه موارد الهلكه؛ پیامبر اکرم (ص) فرمود: بر مردم روزگاری خواهد آمد که دین هیچ دین‌داری سالم نمی‌ماند مگر کسی که از سر کوهی به سر کوه دیگر و از سوراخی به سوراخ دیگر برود مانند آن روباهی که می‌خواهد بچه‌های خود را نجات دهد. گفتند: چنین زمانی کی خواهد آمد؟ حضرت فرمود: هنگامی که به معیشت و زندگی جز از راه حرام و معصیت نتوان رسید. چنین زمانی مجرد ماندن و ترک ازدواج حلال خواهد بود. اصحاب عرض کردند: ای رسول خدا! همیشه ما را به ازدواج امر می‌فرمودید. حضرت فرمود: بله، اما وقتی چنین روزگاری فرا رسد، هلاکت فرد در دست پدر و مادر خویش است و اگر آنان نبودند، پس به دست همسر و اولاد خویش است، اگر آنها نبودند به دست خویشاوندان و همسایگان اوست. عرض کردند چگونه اینچنین می‌شود؟ فرمود: آنها شما را شماتت و سرزنش می‌کنند که زندگی وسیع نداری و او را به کارها و امور دشوار و خارج از طاقت او تکلیف می‌کنند تا آنکه به جایگاه‌های هلاکت وارد کنند». (ابن فهد حلی، ۱۴۰۶ هـ.ق)

۱. مفهوم‌شناسی واژه آخرالزمان

کلمه آخرالزمان از نظر ادبی از دو جزء تشکیل شده و مضاف و مضاف‌الیه است. بنابراین، برای فهم معنای صحیح آن در مرحله اول باید مراد از کلمه الزمان بیان شود. با جست‌وجو در روایات چنین برداشت می‌شود که مراد از کلمه الزمان، زمان غلبه ظلم و فتنه‌هاست که از زمان کشته شدن هابیل به واسطه قایل شروع شده و تا زمان ظهور حضرت حجت (عج) ادامه خواهد داشت. در اصطلاح ادبی، الف و لام در الزمان، جایگزین از مضاف‌الیه است که در اصل این گونه بوده است: «آخر زمان الفتنه، آخر زمان غلبه الظلم». بنابراین، آخرالزمان یعنی، انتهای زمان غلبه ظلم. روشن است که بعد از تشکیل حکومت عادلانه امام عصر (عج) زمان غلبه ظلم و ستم پایان می‌یابد و صفحه دیگر زندگانی که عدالت در آن غلبه دارد، نمایان می‌شود. برخی از مستندات روایی در این مورد عبارتند از:

این مورد عبارتند از:

- سلمان فارسی در روایتی از امیرالمؤمنین (ع) چنین نقل می‌کند: «از پیامبر (ص) شنیدم که می‌فرمود: صدوقی از آتش در جهنم وجود دارد که در آن دوازده نفرند. شش نفر از اولین و شش نفر از آخرین. از پیامبر (ص) از اولین آنها سؤال کردم. ایشان فرمود: اولین آنها فرزند آدم که برادرش را کشت و اما آخرین از آنها عبارت است از: دجال و...». (هلالی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۲/۵۹۷)
- پیامبر اکرم (ص) در بیان معرفی اولین و آخرین از ظالمان از قایل و دجال نام می‌برد و پرواضح است که وجود دجال در آخرالزمان و قبل از ظهور امام زمان (عج) است. (هلالی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۲/۵۹۷)
- عمار از پیامبر (ص) چنین روایت می‌کند: «و از صلب امیرالمؤمنین (ع) خداوند خارج می‌کند ائمه راشدین را و از آنهاست مهدی (عج) این امت. همانا! خداوند چنین عهد کرده است که از صلب حسین بن علی (ع) ائمه نه‌گانه را خارج کند، پس نهمین از آنها از چشم‌ها غایب می‌شود به غیبتی طولانی. پس هنگامی که آخرالزمان شد، خروج می‌کند و زمین را پر از عدل و داد می‌کند بعد از آنکه پر از جور و ستم شده بود». (حر عاملی، ۱۴۲۵ هـ.ق، ۲/۱۶۵)
- این روایت بر بخش دوم مدعا دلالت دارد که در هنگامه ظهور، زمین پر از عدل و داد می‌شود. نتیجه اینکه مراد از آخرالزمان، زمانی است که ظلم رواج دارد و این زمان نزدیک به ظهور امام عصر (عج) است، اگرچه نمی‌توان به صورت دقیق، زمان معینی برای آن ارائه داد، همان‌طور که نمی‌توان برای اصل ظهور زمان مشخصی ارائه کرد.

۲. مفهوم‌شناسی عزوبت

عزوبت به معنای عدم ازدواج و زندگی به تنهایی است. (سعید الخوری الشرتونی، ۱۴۲۷ هـ.ق، ۳/۵۳۶) که می‌تواند به دلایل مختلفی مانند شرایط اجتماعی، اقتصادی یا فرهنگی به وجود آید. این وضعیت نه تنها بر زندگی شخصی افراد تأثیر می‌گذارد، بلکه پیامدهای اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای به همراه دارد. در بسیاری از جوامع، عزوبت ممکن است یک انتخاب شخصی یا به دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی باشد.

۳. حلیت بالمعنی الأعم

«اباحه بالمعنی الأعم» به معنای مجاز بودن و اجازه دادن به انجام یک عمل یا رفتار در کلیت خود است. این مفهوم به‌طور کلی به معنای آزاد بودن از ممنوعیت شرعی در انجام اعمال مختلف در حوزه‌های فردی و اجتماعی است. در این معنا، اباحه شامل همه چیزهایی است که به‌طور مستقیم در متون دینی منع نشده‌اند و به افراد اجازه می‌دهد تا در چارچوب‌های مشخص، آزادی عمل داشته باشند. اباحه در این معنا شامل مصادیق چهارگانه استحباب، کراهت، خاص و حتی واجب است؛ زیرا در تمام این چهار مورد ممنوعیتی از جانب شارع وضع نشده است. (شاهروندی، ۱۴۲۶ هـ.ق، ۱/۲۰۵)

۴. حلیت بالمعنی الاخص

اباحه به معنای خاص یعنی، برابری انجام و ترک یک عمل. این مفهوم از اباحه به نوعی محدودتر از اباحه به معنای عام است؛ زیرا در این حالت، فقط یک مصداق مشخص وجود دارد و آن اباحه در چارچوب احکام خمس (وجوب، استحباب، کراهت، حرمت

و اباحه) است. در این تقسیم‌بندی، اباحه در مقابل چهار حکم دیگر قرار می‌گیرد و در قالب حالتی از فعل یا ترک فعل، نشان‌دهنده این است که نه تنها انجام عمل مجاز، بلکه ترک آن نیز به همان اندازه مجاز و قابل قبول است. (شاهرودی، ۱۴۲۶هـ.ق، ۲۰۵/۱)

۵. نگرش و دلایل حامیان دلالت روایت «حلت‌العزوبه» بر حرمت ازدواج در آخرالزمان

اثبات حلال بودن عزوبت و حرمت ازدواج در آخرالزمان مبتنی بر دو استدلال مهم است که با بررسی دقیق روایت به دست می‌آید. این روایات با دقت و ظرافت خاصی بیانگر شرایط ویژه‌ای است که در آن ازدواج ممکن است نه تنها نامطلوب باشد، بلکه ترک آن، راهی مشروع و حلال شناخته شود. باتوجه به مفاد این روایات می‌توان گفت که در آخرالزمان، عزوبت جایز و حتی لازم است و به حرمت ازدواج به دلیل موانع و مشکلاتی که بر سر راه آن قرار می‌گیرد، تأکید می‌شود.

۵-۱. استدلال اول: ظهور حلال بودن در اباحه به معنای عام

عزوبت به خودی خود در صدر اسلام چنانچه منجر به فساد و گناه نمی‌شد، امری مباح بود. (رک: حرعاملی، ۱۴۰۹هـ.ق، ۲۰/-) اکنون که مضمون روایت به حلال بودن ازدواج نکردن و عزوبت در آخرالزمان اشاره دارد، می‌توان نتیجه گرفت که مقصود از حلیت، حلیت به معنای عام و وجوب عزوبت است که به طور طبیعی با حرمت ازدواج همراه است. به عبارت دیگر، تعیین حکم شرعی حلیت برای عزوبت در آخرالزمان باتوجه به اینکه در صدر اسلام نیز چنین حکمی وجود داشته است، بی‌معنا و لغو می‌باشد و از شخص حکیم صادر نمی‌شود. بنابراین، مقصود از حلیت در اینجا، حلیت به معنای عام است که با وجوب عزوبت تطابق دارد و نه حلیت به معنای خاص که فقط به اباحه شرعی اشاره دارد.

۵-۲. استدلال دوم: حرام بودن مقدمه‌ای که به عمل حرام منجر شود

«ما یتوقّف و یحصل به الحرام حرام» یعنی، آنچه که به واسطه آن، امر حرامی به دست می‌آید و آن امر حرام متوقف بر اوست، حرام است. مانند قانونی که می‌گوید «ما یتوقّف به الواجب واجب»؛ یعنی آن چیز و امری که انجام یک واجب شرعی متوقف بر آن امر است، واجب است. (خراسانی، ۱۴۳۹هـ.ق، ۲۵۴/۱) براساس مبنایی که مقدمه حرام را حرام می‌داند باید ازدواج هم حرام باشد؛ زیرا براساس فرض مطرح شده در روایت «حلت‌العزوبه»، ازدواج به تأمین معیشت از راه غیرشرعی و حرام منجر می‌شود. از آنجاکه کسب درآمد از راه‌های غیرشرعی حرام است، پس مقدمه آن یعنی، ازدواج نیز حرام است. در نتیجه، عزوبت به مثابه یک واجب شرعی مطرح می‌شود.

۶. تحلیل و ارزیابی اعتبار روایت «حلت‌العزوبه»

در مواجهه علمی با هر روایتی از احادیث اهل بیت (ع) و اینکه حجت است یا خیر و دلالت بر مدعا دارد یا خیر؟ باید اصل صدور روایت یعنی، بحث از سند، وجه صدور یعنی، انگیزه معصوم (ع) از سخن، رفتار و تقریر بررسی شود. گاه انگیزه، بیان حکم واقعی است و گاهی به انگیزه تقیه است به دلیل حفظ جان خود و یا شیعیان. همچنین اصل ظهور داشتن روایت در مدعا و چگونگی ظهور آن باید بررسی شود. اراده ظهور یعنی اینکه در برداشت اولیه و ابتدایی از روایت آیا مراد شارع مقدس هم‌خوان با سایر ادله است یا نه؟ بعد از بررسی این مراحل می‌توان به مضمون روایت عمل کرد و این مضمون را به شارع مقدس نسبت داد.

۶-۱. بررسی اعتبار سند روایت «حلت‌العزوبه»

این روایت را جمال‌الدین احمدبن محمدبن فهد الحلی در کتاب التحصین فی صفات العارفین در ضمن فایده سوم برای عزلت و مخفی بودن آورده است. این مسئله که آیا این روایت از معصوم صادر شده و از نظر سندی، صحیح و مورد اعتناست یا خیر؟ باید صحت و عدم صحت روایت براساس مبنای متأخرین و متقدمین بررسی شود. براساس مبنای متقدمین، حدیث صحیح، حدیثی است که اقتضای اعتماد را داشته باشد؛ یعنی با اصول کلی و روایات آن باب باشد، همراه قرائتی باشد که باعث اعتماد و اطمینان به آن شود و توجه آن بیشتر بر متن روایت و قرائن باشد، هرچند در سند روایت ضعفی وجود داشته باشد (شیخ بهایی، ۱۴۱۴هـ.ق). براساس این مبنا اگرچه روایت «حلت‌العزوبه» در کتب مشهور روایی نیامده است، اما باتوجه به اینکه می‌توان معنای درستی

برای آن بیان کرد و با اصول کلیه مخالفتی ندارد، اقتضای اعتماد به آن وجود دارد و صحیح به شمار می‌رود. نقل ابن فهد نیز شاهد بر این است که این روایت اقتضای اعتماد و اطمینان به صدور را دارد؛ زیرا اگر اقتضای اعتماد را نداشت از نقل چنین روایتی پرهیز می‌کرد.

براساس مبنای مشهور متأخرین از علمای رجال که روایت صحیح را روایتی می‌دانند که سند آن توسط راویان عادل و امامی در تمام طبقات متصل به معصوم باشد، روایت «حلت العزوبه» صحت سندی ندارد (ر.ک.، شیخ بهایی، ۱۴۱۴هـ.ق). این حدیث ارسال سندی دارد؛ چون مرحوم ابن فهد حلی که در قرن ۷ و ۸ می‌زیست حدیث را مرسل و مستقیم بدون ذکر سند بین خود و ابن مسعود (از ابن مسعود) نقل می‌کند و او نیز از رسول خدا (ص) نقل می‌کند. این نشان می‌دهد که روایت از منابع اهل تسنن نقل شده است. همچنین خود ابن مسعود نیز مورد اتفاق نظر نیست و برخی مانند محقق خویی در کتاب معجم الرجال و ناقشش را غیر ثابت می‌داند و به نقل از مرحوم کشی، عبارتی را از فضل بن شاذان نقل می‌کند که او ابن مسعود را خلط می‌داند؛ یعنی کسی که صحیح و ناصحیح را نقل می‌کند و این تعبیر دلالت بر ذم شخص دارد و وثاقت را از او سلب می‌کند (خویی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۱۱/۳۴۴). درمقابل، برخی مانند مرحوم مامقانی وی را توثیق کرده‌اند. وی در کتاب تنقیح المقال فی علم الرجال بعد از آنکه به طور تفصیلی ادله منکرین و ثاقت را نقد می‌کند، می‌فرماید: «وبالجملة پس گفتار سید مرتضی به اینکه ابن مسعود بر حالت ممدوحه فوت کرده است و حاضر شدن ابن مسعود بر جنازه ابی‌ذر که مقتضی این است که او از افراد صالح امت پیامبر (ص) است و همچنین حاضر شدن بر جنازه حضرت صدیقه کبری (س)، همچنین در روایت از جمله افرادی است که مردم به خاطر آنها روزی داده می‌شوند و به خاطر آنها باران باریده می‌شود. اینها از روشن‌ترین دلایلی است که دلالت می‌کند او از ثقات است اگر در اعلا درجه وثاقت نباشد» (مامقانی، بی‌تا، ۲/۲۱۶).

برخی به این دلیل که مرحوم ابن قولویه در کتاب کامل الزیارات (۱۳۵۶) از او روایت نقل کرده است او را از ثقات می‌دانند، اما از آنجا که هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی سندی و رجالی این روایت نیست، بلکه هدف اصلی بررسی و نقد محتوی روایت است، پس به همین مقدار بسنده می‌شود؛ اگرچه نویسنده از بین این دو مبنی، نظریه قدما را انتخاب می‌کند. همچنین یادآور می‌شود که احدی از محدثین و فقها اشاره‌ای به تقیه‌ای بودن این روایت نکرده‌اند. بنابراین، برای صدور روایت مشکلی ندارد و برای بیان واقع صادر شده است.

۶-۲. ظهور یا عدم ظهور روایت در مورد وجوب عزوبت

به نظر می‌رسد لفظ روایت دلالت بر حلیت عزوبت دارد نه وجوب عزوبت و صرف این مدعا که «جعل حکم شرعی حلیت برای عزوبت در آخرالزمان لغو است و از حکیم صادر نمی‌شود». به تنهایی نمی‌تواند قرینه‌ای بر این باشد که مراد، حلیت به معنای اعم است که با حکم تکلیفی وجوب عزوبت تطبیق داشته باشد؛ زیرا اوی اینکه، گزاره مباح بودن ازدواج در صدر اسلام گزاره ثابت شده ای نیست، بلکه روایات زیادی (ر.ک.، حرعاملی، ۱۴۰۹هـ.ق، ۲۰/۱۳) موجود است که ثابت می‌کنند ازدواج به طور کلی و در هر زمانی مستحب است. دوم اینکه، تقسیم حکم حلیت به معنای اعم و اخص از اصطلاحات فقهی است که فقها بعد از صدور امثال این روایات وضع کرده‌اند و نمی‌توان روایت «حلت العزوبه» را بر آن حمل کرد. سوم اینکه نمی‌توان از لغو بودن حکم مشابه، حلیت به معنای اعم را استنباط و روایت فوق را بر وجوب عزوبت تطبیق کرد؛ زیرا لغویت در صورتی پیش می‌آید که شرایط معیشتی صدر اسلام و شرایط معیشتی آخرالزمان به طور یکسان باشد تا اگر حکم حلیت در آخرالزمان جعل شد، اشکال لغویت را بتوان مطرح کرد. از آنجا که شرایط معیشتی در زمان‌های قبل آسان‌تر بود، چنانچه در آخرالزمان حکم حلیت برای ازدواج جعل شود هیچ‌گونه لغویتی پیش نمی‌آید. چهارم اینکه، استدلال مورد ادعا از نظر منطقی اعم از مدعاست؛ زیرا برفرض، روایت ظهور در حلیت به معنای اعم باشد، اما همان‌طور که گفته شد حلیت به معنای عام، چهار مصداق وجوب، استحباب، کراهت و اباحه به معنای خاص دارد و فقط یک مصداق آن می‌تواند وجوب عزوبت باشد. نتیجه اینکه هیچ دلیلی بیان نشده است که ظهور روایت، متعین در مصداق وجوب باشد.

۶-۳. تحلیل اراده شارع مقدس در فرض ظهور روایت «حلت العزوبه» در وجوب عزوبت

فرضیه اول) بر فرض صحت سند و ظهور داشتن در مدعای وجوب عزوبت، این روایت با روایات کثیره در مورد نکاح که ناطق بر استحباب اکید و در مواردی بر وجوب ازدواج دلالت دارند، تعارض دارد. از آنجاکه شهرت روایی نزد مشهور فقها یکی از مرجحات سندی است (خوبی، ۱۴۱۸هـ.ق، ۱۶۲/۴) این روایات مقدم می‌شوند.

- «علی بن ابراهیم عن ابیه عن ابن ابی عمیر عن ابان بن عثمان عن حریر عن ولید بن صبیح عن ابی عبدالله قال (ع): من ترک التزوید مخافه العیله فقد اساء بالله الظن؛ امام صادق (ع) فرمود: هر کس ترک کند ازدواج نمودن را به خاطر ترس از حاجت و فقر، پس همانا گمان بد به خداوند نموده است». (کلینی، ۱۴۰۷هـ.ق، ۳۳۰/۵)

- روی عن محمد بن ابی عمیر عن حریر عن الولید قال قال ابو عبدالله (ع): «من ترک التزوید مخافه الفقر فقد اساء بالله عزوجل ان الله عزوجل يقول: ان یكونوا فقراء یغنهم الله من فضله؛ هر شخصی که ترک کند ازدواج نمودن را به خاطر ترس از فقر و تنگدستی پس همانا گمان بد به خداوند داشته است. خداوند متعال می‌فرماید: چنانچه تنگدست و فقیر بودید خداوند شما را بی نیاز می‌کند از فضل و بخشش خود» (ابن بابویه، ۱۴۱۳هـ.ق، ۳۸۵/۳).

همچنین در روایات زیاد دیگری (ر.ک.، مجلسی، ۱۳۹۵، ۱۰۳/-) این مطلب بیان شده است. توضیح اینکه در برخی از روایات امر به تزویج شده است و امر، ظهور در وجوب دارد. با چشم‌پوشی از دلالت عمومی این روایات بر وجوب تزویج در همه مصادیق، باز هم در مواردی مانند خوف از وقوع در حرام و یا اینکه در ترک آن مظنه ضرر باشد و یا موارد دیگر که در کتب فقهی مطرح است تزویج واجب خواهد بود. علامه طباطبایی در کتاب مصابیح (به نقل از محقق نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۳/۲۹) برای اثبات وجوب کفایی ازدواج فرمود: «اما وجوب کفایی یعنی، وجوب ازدواجی که نوع بشری به واسطه آن حفظ می‌شود مقطوع الثبوت است، حتی اگر اهل شهری از ازدواج امتناع کردند، حاکم شرع می‌تواند آنها را اجبار بر نکاح کند تا اینکه نوع بشری از بین نرود». صاحب جواهر (نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۳/۲۹) وجوب نکاح را از داود الظاهری به طور مطلق و از برخی دیگر در مورد کسانی که اشتیاق داشته باشند، نقل کرده است. اگرچه مرحوم صاحب جواهر در وجوب، مناقشه کرده است، اما به واسطه ضمیمه فتاوی فقهیه به روایات در صورت حداقی، استحباب امری ثابت و حتی در مواردی واجب است و یک روایت نمی‌تواند در مقابل روایاتی که شهرت روایی دارند، معارضه کند و از حجیت ساقط می‌شود.

اگر انتقادی با این بیان مطرح شود که ادله احکام غیرالزامی (مستحب، مباح، مکروه) در برابر احکام الزامی (حرام، واجب) به ویژه آن حکم غیرالزامی و مستحبی که خود از مقدمات حکم الزامی است، قدرت مقاومت ندارند (انصاری، ۱۴۳۸هـ.ق، ۳۰۸/۱) و اینکه ازدواج کردن بنفسه مستحب و مقدمه امر حرام یعنی، امرار معاش از راه حرام شده است، بحث مرجحات باب تعارض مطرح نمی‌شود. در این گونه موارد، حکم ذی‌المقدمه یعنی، حرمت، به مقدمه یعنی، استحباب سرایت می‌کند. بنابراین، وقتی مستحبی مقدمه حرام شد آن مستحب از استحباب خارج و حکم ذی‌المقدمه که حرمت است به مقدمه یعنی، ازدواج سرایت کرده و در نتیجه ازدواج حرام می‌شود. پاسخ به این اشکال بدین صورت است که اول، برخی از روایات با ضمیمه فتاوی فقهی ناطق به وجوب ازدواج است. در نتیجه تعارض بین دو حکم فعلی خواهد بود. دوم اینکه اگر مقدمه حرام هم حرام بوده باشد، اختلاف نظر بین فقهاست. برای مثال، مرحوم آخوند در کتاب کفایه الاصول در بحث مقدمه حرام می‌فرماید: «مقدمه حرام و مکروه متصف به حرمت و کراهت نمی‌شود؛ زیرا ممکن است برخی از این مقدمات را آورد، اما مرتکب حرام و مکروه هم نشود (خراسانی، ۱۳۸۹، ۲۵۴/۱)؛ همانند مانحن فیه که ممکن است به استحباب تزویج عمل کرد و از راه حلال تأمین معیشت کرد و مرتکب حرام هم نشد. از آنجاکه این مقدمه هیچ دخلی در ارتکاب حرام و مکروه ندارد از طلب ترک ذی‌المقدمه یعنی، حرمت امرار معاش از راه حرام، طلب ترک مقدمه یعنی، ازدواج کردن ترشح نمی‌شود. اگر در فرضی مکلف نتواند با انجام مقدمه، حرام یا مکروه را ترک و امثال نهی کند مقدمه نیز مطلوب‌الترک و مرجوح خواهد بود، اما در مانحن فیه چنین نیست؛ زیرا می‌توان ازدواج کرد، اما امرار معاش از راه حلال هم داشت. روشن است که اگر شخص بتواند امر استحبابی ازدواج را امثال کند و مرتکب حرام هم نشود وجهی برای حرمت مقدمه یعنی، ازدواج کردن باقی نمی‌ماند.

فرض دوم) ممکن است گفته شود حرمت ازدواج یا وجوب تجرد، حکم ارشادی است نه مولوی؛ یعنی نسبت بین ازدواج و اکل مال حرام از میان نسب اربعه، عموم و خصوص من وجه است. وجه افتراق از ناحیه اکل مال حرام آن صورتی است که اکل حرام از اسباب دیگر غیر از ازدواج باشد. وجه افتراق از ناحیه ازدواج در صورتی است که ازدواج باشد و از راه حلال امرار معاش کند و اکل حرام حاصل نشود. مورد اجتماع هم جایی است که امرار معاش برای زندگانی و ازدواج از راه حرام باشد. حضرت در مورد اجتماع که اکل حرام از راه ازدواج باشد، فرمود: «ازدواج نکردن حلال است». باتوجه به روشن شدن نسبت بین اکل حرام و ازدواج می توان گفت، ممکن است حرمت ازدواج ارشادی بوده باشد که باتوجه به وجود مناط و مصلحت و مفسده در طرفین (مصلحت در ازدواج کردن و مفسده در اکل مال حرام) نوبت به قواعد باب تزاحم می رسد که قاعده در باب تزاحم اخذ به اقوی المناطین است و در تزاحم بین امر مستحب و حرام، مناط حرام اقوی است. در نتیجه، حکم شرع مستفاد از این روایت، حکم شرعی ارشادی و ناطق به اقوایت مناط و مفسده در اکل مال حرام است نه اینکه حکم شرعی مولوی باشد، نیاز باشد تا به آن تمسک کرد و حرمت ازدواج و وجوب عزوبت را ثابت کرد.

فرض سوم) به نظر می رسد بیان حضرت رسول اکرم (ص) در روایت مورد بحث، عمومیت داشته باشد؛ از باب العله تعمیم و تخصص با این توضیح که هر چیزی موجب به خطر افتادن و نقصان در دین اشخاص شود باید از آن پرهیز شود. همان طور که ازدواج اگر موجب تهدید و به خطر افتادن دین انسان شود باید از آن اجتناب کرد این اصل در سایر امور مندرج در روایت نیز صادق است مانند پدر، مادر، فرزندان، فامیل و همسایگان که اگر ارتباط با این اشخاص موجب نقصان در دین شد باید از آنها پرهیز کرد. برای نمونه در مورد والدین چنانچه ارتباط با آنها موجب شود که شخص از راه غیر مشروع کسب درآمد کند آیا با استناد به این روایت می توان حکم به قطع ارتباط با والدین کرد؟ روشن است که هرگز چنین فتوایی صحیح نیست و شرع مقدس اجازه قطع رحم را نمی دهد. برای عدم ارتکاب حرام و برقراری ارتباط با والدین راه حل هایی ارائه شده است. نکته مهم این است که بادقت در روایات علائم آخرالزمان و سیاق این نوع احادیث مشخص می شود که این برداشت صحیح نیست؛ زیرا روایاتی مانند «یاتی علی الناس» و «زمان دنانیرهم دینهم» (شعیری، بی تا، ۱/۱۲۹) از نظر فقه‌الروایه مشتعل بر چند مطلب است: اول اینکه این دسته روایات از اخبار غیبیه هستند که جایگاه علمی معصومین (ع) را تبیین می کنند؛ دوم اینکه، اهل بیت (ع) اعلام هدایت هستند و در مقام هدایت مردم تحذیر می کنند که عموم مردم در آخرالزمان متوجه سختی حفظ دین خود باشند و به هیچ وجه در مقام منع از تجارت و کسب درآمد نیستند که چون «دنانیرهم دینهم» پس سراغ کسب درآمد نروید، بلکه می خواهید بگوید که دقت کنید تجارت موجب ازدست رفتن دین شما نشود، نه اینکه روایات رجحان و استحباب کسب حلال قید بخورد. در اینجا هم مقصود این است «دقت کنید که ازدواج، شما را به سمت خروج از دین و ازدست دادن معالم شریعت نبرد». سیاق روایات اشراف الساعه دلالت دارد که این روایات مانع و زاجر از ازدواج نیست، بلکه به امری خارجی در واقعیت بیرون اشاره دارد که توجه و التفات مسلمانان را زیاد کند.

فرض چهارم) در علم اصول آمده است: «چنانچه امری بعد از حظر بیاید و یا بالعکس صیغه نهی بعد از امر بیاید دلالت مطابقی آنها یعنی، دلالت بر وجوب در امر و دلالت بر حرمت در نهی مراد نیست، بلکه معنای کنایی از آنها اراده شده است؛ یعنی حرمت برداشته شده و در دومی وجوب مرتفع شده است». (روحانی، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۳۰/۵) توضیح اینکه اگر صیغه امر بود و بعد از آن، صیغه نهی بیاید برای پی بردن به معنای نهی باید اول، مراد از صیغه امر دریافت شود. اگر امر دلالت بر وجوب داشته است بعد از آنکه نهی وارد شد، الزام آن برداشته می شود. اگر امر دلالت بر استحباب اکید داشت، تأکید آن برداشته می شود. چنانچه دلالت بر استحباب داشته است، استحباب آن مرتفع می شود و اباحه باقی می ماند. از آنجاکه حکم اولیه ازدواج، استحباب است بعد از آمدن این روایت و فرض پذیرش دلالت آن بر حرمت ازدواج می توان گفت که چون این نهی بعد از امری آمده است که بر استحباب دلالت دارد، بنابراین در آخرالزمان استحباب ازدواج برداشته شده است و اباحه آن باقی می ماند؛ در نتیجه باز هم نمی توان حکم به حرمت ازدواج داد و اینکه در آخرالزمان، استحباب ازدواج برداشته شده است.

فرض پنجم) عمل به استصحاب مورد قبول تمام فقهاست. جریان استصحاب در این مسئله این است که ازدواج در صدر اسلام امری متیقن و مستحب است و هیچ گونه شکی در آن راه ندارد چنانچه روایات زیادی بر آن دلالت دارد. اگر در آخرالزمان

به واسطه امثال این روایت حکم آن مورد شک واقع شود از آنجا که قطع به واقع نیست و اماره معتبری که مختص آخرالزمان باشد هم نیست، وظیفه جاهل به حکم این است که باید به اصول عملیه‌ای که برای جاهل به حکم قرار داده شده است، رجوع کند. اصل مناسب با حکم این موضوع استصحاب است؛ زیرا حالت سابقه متیقنه که استصحاب است، وجود دارد و بقای آن در آخرالزمان مشکوک است. در نتیجه با اجرای این استصحاب، استصحاب ازدواج در آخرالزمان هم ثابت خواهد بود. استصحاب در اینجا از نوع استصحاب حکم کلی است و جریان استصحاب در حکم کلی براساس نظر مشهور از علمای اصول است. برخی از علما از جمله مرحوم نراقی و مرحوم خوبی استصحاب را در احکام کلی جاری نمی‌دانند (نراقی، ۱۴۱۵هـ.ق، ۴۹۵/۲؛ خوبی، ۱۴۳۴هـ.ق، ۴۰/۳).

- التزام به استصحاب ازدواج براساس اصل استصحاب در صورتی است که ادله اجتهادی در مورد عمل به احکام صادره در صدر اسلام وجود نداشته باشد در حالی که چنین احادیثی در دسترس است. (ر.ک، ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲) روایاتی موجود است که به احکام قبلی و مسلم ارجاع می‌دهند. اگر در استصحاب ازدواج که از صدر اسلام امری ثابت بوده است، شک شود و احتمال حرمت آن در آخرالزمان باشد باید تا زمانی که حکم ناقص قطعی آن به دست نرسیده همان حکم اولی را انتخاب و به آن عمل کرد، همانند روایات زیر که در کتاب کمال‌الدین و تمام النعمه آمده است:

- «حدثنا محمد بن موسى بن المتوکل: قال حدثنا عبد الله بن جعفر الحميري عن أحمد بن محمد بن عيسى و محمد بن عيسى بن عبيد عن الحسن بن محبوب عن يونس بن يعقوب عن أئمة عن أبي عبد الله أنه قال: كيف أنتم إذا بقيتم دهرًا من عمركم لا تعرفون إمامكم قيل له فإذا كان ذلك فكيف صنع قال تمسكوا بالأمر الأول حتى يستبين لكم؛ از امام صادق (ع) است که فرمود: در چه حالی خواهید بود آن زمان که زنده باشید و مقداری از عمر شما گذشته باشد و امام خود را نشناسید [اشاره به آخرالزمان]. به حضرت عرض شد که در آن زمان چگونه عمل کنیم؟ حضرت فرمود: چنگ بزنید و تمسک کنید به همان حکم اول تا اینکه حکم واقعی آن برای شما روشن شود». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲)

وجه دلالت روایت بر مدعا: حضرت در جواب این سؤال که در آخرالزمان آن هنگام که امام و حجت خدا از دیدگان مخفی هست و به صورت عادی حکم الله حقیقی نامشخص است چگونه باید به وظایف شرعی عمل کرد، فرمود: «در این هنگام باید به همان حکمی که در صدر اسلام بیان شده است، تمسک شود». در بحث پژوهش حاضر نیز چنین است؛ زیرا امر ازدواج در صدر اسلام مستحب بوده است و در آخرالزمان هم چنانچه به واسطه امثال این روایت در حکم استصحابی ازدواج شک شود براساس این گروه از روایات باید به حکم اولیه آن یعنی، استصحاب ازدواج ملتزم شد.

- «حدثنا أبي و محمد بن الحسن بن أحمد بن الوليد عنهما قالوا حدثنا محمد بن الحسن الصفار عن العباس بن معروف عن علي بن مهزيار عن الحسن بن محبوب عن حماد بن عيسى عن إسحاق بن جرير عن عبد الله بن سنان قال: دخلت أنا و أبي علي أبي عبد الله فقال: كيف أنتم إذا صرتم في حال لا ترون فيها إمام هدى ولا علمًا يرى ولا ينجو منها إلا من دعا دعاء الغريق فقال له أبي إذا وقع هذا ليلًا فكيف صنع فقال أما أنت فلا تدر كنهًا فإذا كان ذلك فتمسكوا بما في أيديكم حتى يتضح لكم الأمر؛ عبدالله بن سنان می‌گوید: من و پدرم داخل شدیم بر امام صادق (ع). حضرت فرمود: در چه حالی خواهید بود زمانی که در حالی باشید که امام هدایتگری نبینید و از آن حال نجات پیدا نکند مگر شخصی که دعا غریق را بخواند؟ ابن سنان می‌گوید: پدرم از حضرت سؤال کرد که چنانچه در شبی این واقعه اتفاق افتاد، چگونه عمل کنیم؟ حضرت فرمود: تو آن زمان را درک نخواهی کرد. آن زمان که فرا رسد، پس تمسک کنید به آنچه از اخباری که نزد شماست تا اینکه واقع امر برای شما آشکار شود». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲)

وجه دلالت روایت بر مدعا: امام صادق (ع) در مقام بیان قاعده برای اشخاصی است که در آخرالزمان زندگی می‌کنند و نمی‌توانند به حکم الله واقعی دسترسی داشته باشند که این موضوع را از تعبیر «ولا علمًا یری» می‌توان دریافت. حضرت، می‌فرماید: «در چنین مواقعی به اخبار و احکامی که تا به حال نزد شما بوده و مورد عمل بوده است، تمسک کنید». در موضوع مورد بحث پژوهش حاضر نیز چنین است؛ زیرا ازدواج کردن قبل از آخرالزمان مستحب بوده است و بر فرض اینکه در آن شکی پدید آید، باید به همان استصحاب ملتزم بود و عمل کرد.

همچنین در روایات آمده است که امری را که پیامبر اسلام (ص) حلال کرده باشد تا روز قیامت حلال باقی می‌ماند و امری را که حرام کرده باشد تا روز قیامت حرام باقی می‌ماند. (ر.ک، صفار، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۴۸/۱) همچنین پیامبر (ص) سفارشات تأکیدی

به ازدواج داشته است و چنانچه شکی هم در مورد حکم ازدواج در آخرالزمان پدید آمده باشد، به واسطه روایت فوق بر طرف می‌شود. این روایت در کتاب بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد آمده است که عبارتند از:

- «حدثنا إبراهيم بن هاشم عن يحيى بن أبي عمران عن يونس عن حماد قال سمعت أبا عبد الله يقول: ما خلق الله حلالاً ولا حراماً إلا وله حدٌّ كحدِّ الدَّورِ وإنَّ حلالَ مُحَمَّدٍ حلالٌ إلى يومِ القِيَامَةِ وحرامه حرامٌ إلى يومِ القِيَامَةِ والخ؛ حماد می‌گوید: از امام صادق (ع) شنیدم که فرمود: خداوند هیچ حلال و حرامی را خلق نکرده است مگر اینکه حد و اندازه‌ای دارد مانند دیوار خانه‌ها و همانا حلال محمد حلال است تا روز قیامت و حرام او حرام است تا روز قیامت». (صفار، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۱/۱۴۸)

نتیجه‌گیری

مراد از حلیت در روایت «حلت‌العزوبه...»، بالمعنی الاعم و تطبیق با وجوب عزوبت دارد که حرمت ازدواج را در پی خواهد داشت. این روایت از دیدگاه علمای متقدم صحیح است. در پژوهش حاضر نیز همین نظر برگزیده شد. از دیدگاه بسیاری از متأخرین مبنی بر اینکه حجیت روایت از راه وثوق مخبری ثابت باشد این روایت فاقد حجیت سندی است. لفظ روایت «حلت‌العزوبه...» دال بر حلیت عزوبت است نه وجوب عزوبت. همچنین بر فرض صحت سندی و ظهور در مدعای حرمت ازدواج، روایت «حلت‌العزوبه...» با روایات کثیری که بر استحباب اکید ازدواج دلالت دارند، تعارض دارد.

می‌توان با نگاه دیگری این روایت «حلت‌العزوبه...» را بررسی کرد که در این صورت ازدواج با امرار معاش از راه حرام تراحم دارد و قاعده مربوط به تراحم، حکم به مقدم شدن جانب حرمت دارد. باتوجه به قرینه سیاق می‌توان نتیجه گرفت که باید با بهره‌گیری از تدابیر عاقلانه، مشکلات مربوط به امرار معاش به‌طور مؤثری حل و فصل شود. از حلال بودن ازدواج در آخرالزمان معنای کنایی اراده شده است؛ یعنی آن استحباب موقدی که در صدر اسلام ثابت بوده به دلیل مشکلات موجود در آخرالزمان دیگر آن تأکید وجود ندارد. با این حال، اگر در حکم استحبابی ازدواج شبهه‌ای باشد، می‌توان از اصل عملیه استصحاب کمک گرفت. براساس مضمون روایات «حلت‌العزوبه...»، اشخاص مکلف به احکام قبلی و مسلم هستند تا زمانی که ناقض قطعی به دست آید و در مورد ازدواج، چنین ناقضی به دست نرسیده است.

ارتباط این نتایج با پرسش اصلی در این نکته نهفته است که پس از تأیید صحت آن از نظر قدما بررسی دلالت آغاز و روشن می‌شود که لفظ روایت دال بر حلیت است نه وجوب. اگر هم این لفظ در وجوب ظهور داشته باشد، این معنا با روایات دیگر تعارض می‌کند و یا اینکه ازدواج با امرار معاش از راه حرام تراحم ایجاد می‌کند. همچنین، با وجود قرینه سیاق و عدم امکان استناد به ظهور، اطلاقی در سایر فقرات روایت نمی‌توان به صرف وجود مشکل در امرار معاش، حکم به حرمت ازدواج صادر کرد. بنابراین، ازدواج همچنان عملی مستحب باقی می‌ماند. در نهایت، در صورت باقی ماندن هرگونه شک از استصحاب، بهره‌برداری و حکم استحباب ازدواج جاری می‌شود. بدین صورت از برداشت اولیه روایت پاسخ علمی داده می‌شود.

پیشنهاد می‌شود موضوع ازدواج در آخر الزمان با نگاه به آیات و روایات دیگری که در ارتباط با این موضوع است، در پژوهشی مستقل بررسی شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوءرفتار علمی

موردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی (پلجیاریسم) و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان به‌صورت مساوی در طراحی پژوهش، نگارش مقاله، و ویرایش نسخه‌های نهایی مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله، از مؤسسه تخصصی امام حسن عسکری (ع)، به‌ویژه حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای ابراهیمی که حامی معنوی پژوهش حاضر بودند، قدردانی می‌کنند.

منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵). کمال‌الدین و تمام‌النعمة. محقق: غفاری، علی‌اکبر. تهران: اسلامیه.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳هـ.ق). من لا یحضره الفقیه. محقق: غفاری، علی‌اکبر. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن فهد الحلّی، احمد بن محمد (۱۴۰۶هـ.ق). التحصین فی صفات العارفين. مصحح: مدرسه امام مهدی (عج). قم: مدرسه الامام المهدی (عج).
- اردبیلی، احمد بن محمد (بی‌تا). زبده البیان فی احکام القرآن. محقق: بهبودی، محمدباقر. تهران: المکتبه الجعفریه لاحیاء الآثار الجعفریه.
- انصاری، مرتضی (۱۴۳۸هـ.ق). المکاسب. محقق: لجنه تحقیق تراث الشیخ الاعظم. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- انصاری، مرتضی (۱۴۳۸هـ.ق). فرائد الاصول. محقق: تراث الشیخ الاعظم. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- جعفری هرندی، محمد (۱۳۹۳). ملاک و چگونگی بکارگیری تقیه در دوره حضور معصومان. نشریه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۱۰(۳۵)، ۱۱-۴۴.
- حر عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۲۵هـ.ق). اثبات الهداه بانصوص و المعجزات. بیروت: اعلمی.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹هـ.ق). تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. محقق: مؤسسه آل‌البیت. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳هـ.ق). قرب الاسناد. محقق: مؤسسه آل‌البیت. قم: انتشارات کعبه.
- خراسانی، محمد کاظم (۱۳۸۹). کفایه الاصول. محقق: زارعی سبزواری، علی. قم: انتشارات مجمع الفکر الاسلامی.
- خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۳هـ.ق). معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الروات. بی‌جا: بی‌نا.
- خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۸هـ.ق). موسوعه الامام الخویی. تهران: مؤسسه احیاء الآثار الامام خویی.
- خویی، ابوالقاسم (۱۴۳۴هـ.ق). مصباح الاصول. محقق: مؤسسه نشر الفقاهه. تهران: مؤسسه النشر الاسلامی.
- روحانی، سید محمد (۱۴۱۳هـ.ق). منتقى الاصول. تقریرات عبدالصاحب حکیم. قم: دفتر آیت‌الله حسینی.
- شبییری زنجانی، سید موسی (۱۴۱۹هـ.ق). کتاب نکاح. قم: مؤسسه پژوهشی رأی‌پرداز.
- شعبیری، محمد بن محمد (بی‌تا). جامع الاخبار. نجف: مطبعه حیدریه.
- شیخ بهایی، محمد بن حسین عاملی (۱۴۱۴هـ.ق). مشرق الشمسین و اکسیر السعادتین. محقق: رجایی، سید مهدی. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه.
- صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴هـ.ق). بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد. محقق: کوچه‌باغی، محسن بن عباس‌علی. قم: مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷هـ.ق). الکافی. مصحح: غفاری، علی‌اکبر، و آخوندی، محمد. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مامقانی، عبدالله (بی‌تا). تنقیح الرجال فی علم الرجال. بی‌جا: مؤسسه آل‌البیت.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۹۵). بحار الانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی تهرانی، سیدرسول (۱۳۹۲). مجمع الفوائد فی شرح الفرائد. محقق: مؤسسه آیت‌الله بروجردی. قم: مجد اسلام.
- نابینی، محمدحسین (۱۳۷۶). فواید الاصول. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴هـ.ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. محقق: قوچانی، عباس، و آخوندی، علی. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی (۱۴۱۵هـ.ق). مستند الشیعه فی احکام الشریعه. قم: مؤسسه آل‌البیت. نصیری وطن، جواد، و ایمانی، هادی (۱۳۹۹). رمزگشایی حلال بودن مجردی در آخرالزمان. نشریه حدیث و اندیشه، ۱۵ (۳۰)، ۱۴۹-۱۷۲. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸هـ.ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل‌البیت. هلالی، سلیم بن قیس (۱۴۰۵هـ.ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی. محقق: انصاری زنجانی خویینی، محمد. قم: الهادی.

